

ANTIK PESSIMISM¹

av Lars Rydbeck

ἄνθρωπος ἐστὶ πνεῦμα καὶ σκιά μόνον
människan är blott vindpust och skugga

Sofokles "Aias Lokriern" frgm. 13
(Lloyd-Jones, Loeb, Vol. 3)

ὅταν θέλῃς, ἐξῆλθε καὶ οὐ καπνίζῃ.
när du vill, får du gå ut (ur rummet, d.v.s. livet), och du
behöver inte besväras av röken

Epiktetos Diatriber IV 10, 27

Det är inte jag som sökt upp detta ämne utan ämnet har sökt upp mig; ja det har på något konstigt sätt äntligen kommit ifatt mig.

Jag har under arbetet med föredraget blivit klar över att jag under hela mitt vuxna liv som klassisk filolog och antikforskare känt att i botten av all antik litteratur finns en stor sorgsenhet.

Det är kanske också farligt att använda ordet pessimism om just det här draget hos antik litteratur och då fr. a. allt grekisk litteratur. Samma drag finns också hos sådan romersk litteratur som är en direkt fortsättning och imitation av den grekiska, jag menar poeter som Lucretius, Horatius och Vergilius och historiker som Sallustius och Tacitus. Även om de många gånger är originella och nyskapande, så är det ändå grekisk anda över deras verk.

Själva ordet pessimism är inte grekiska, det är latin och en superlativform som betyder "sämst" eller "väldigt dålig". Det är emellertid ett i modern tid fabricerat ord som kom i bruk i Europa först i samband med upplysningen under 1700-talet. Mot optimismen, upplysningens optimism, ställdes pessimismen. Sedan utformades den pessimistiska livsfilosofien mera systematiskt under 1800-talet av Schopenhauer och Eduard von Hartmann, men då alltid i mycket nära anslutning till grekisk livskänsla och grekisk litteratur.

Här kommer ett smakprov på Schopenhauers tragiska livskänsla som hämtar sin näring ur hans läsning av grekisk litteratur, fr. a. de grekiska tragedierna.

(Ur skriften Om döden)

"Alla som kommit tillbaka till livet efter att ha förlorat medvetandet i vatten, i kolos eller vid hängning, har som bekant förklarat, att de blivit medvetlösa utan plågor. Och den naturliga döden i egentlig bemärkelse, döden som ålderdom, är ett successivt försvinnande och bortsvävande ur tillvaron på ett omärkbart sätt. Med den tilltagande ålderdomen slocknar efter hand lidelserna och begären jämte mottagligheten för deras föremål; affekterna kan ej vidare spurras, ty föreställningsförmågan försvagas alltmer och mer, dess bilder avmattas, intrycken fastnar ej längre utan går spårlöst förbi. Dagarna rullar allt fortare, händelserna förlorar sin betydelse, allting bleknar. Den lastgamle stultar omkring eller slår sig till ro i sitt hörn, han är bara en skugga, ett spöke av sitt forna väsen. Vad återstår då för döden att ödelägga? En vacker dag är hans sömn den

¹ Föreläsning i Nya filosoficirkeln vid Lunds universitet den 23 april 2002

sista, och hans drömmar - - ja, det är just dem som redan Hamlet i sin berömda monolog frågar efter. Jag tror vi drömmer dem just nu.”

(se Shakespeare, Hamlet akt III, scen 1)

Jag vill emellertid börja med nutiden, med nutidens pessimism, pröva mig fram lite grann för att se om det skulle gå att hålla ett föredrag även om den saken. Jag har just läst en bok som heter *The Twilight of American Culture* (Den amerikanska kulturens skymning) och det är sällan jag har känt mig så nerslagen efter att ha läst en bok. Alla mina fördomar om Amerika tycks bekräftade. Författaren, en medelålders kultursociolog vid namn Morris Berman, går igenom alla de element i amerikansk kultur som tyder på att det är ovanligt sent på jorden i Amerika och att den amerikanska kulturen står inför en sorts kollaps.

De världsomspännande företagen tar över och skapar det som Berman kallar a corporate culture, a MacWorld; en följd av detta är en gigantisk ekonomisk globalisering. Den individuella konsumismen fyller människornas liv och förkväver all kreativitet och skolan kan inte längre hålla upppe standarden. Man börjar närma sig ett tillstånd som var utgångspunkten för Ray Bradbury's roman *Fahrenheit 451*. Böckerna förstörs, ja i själva verket spelar den saken inte någon större roll, för det är ändå inte någon som läser böcker. En liten grupp människor ger sig ut i skogarna och där memorerar de delar av världslitteraturen för att på det viset rädda kulturen över den medeltid som Amerika är på väg in i. Bermann jämför med munkväsendets uppkomst under 300-talet e. Kr. och menar att a monastic behaviour (ett munkliknande förhållningssätt) är en väg att kämpa emot utvecklingen. Bermann skulle nog ha tyckt att Filosoficirkeln vid Lunds universitet är ett bra metod att sätta sig på tvärs emot de rådande samhällstendenserna. Ett antal människor samlas helt frivilligt för att lyssna till vad en levande människa har att berätta; enligt Bermans kriterier raka motsatsen till infantiliserande globalisering och besök på virtuella websites.

En annan sak som jag har funderat mycket över och som jag faktiskt skäms en smula över är den fascination som alla former av thrillers och polisserier utövar på mig. Homicide, New York Blues, det danska Rejseholdet. Jag kan inte betrakta mig annat än som en veritabel addict. Den värsta av alla serier (eller den bästa av alla, välj vilket du själv vill) är naturligtvis Sopranos. När serien kom tillbaka nu igen i vår, så körde man som en trailer Tio Guds bud illustrerade av olika personer i Sopranos som bröt mot fem av dessa bud, nämligen mot

du skall icke dräpa
du skall icke begå äktenskapsbrott
du skall icke stjäla
du skall icke bära falskt vittnesbörd mot din nästa
du skall icke hava begär till din nästas hus

Det var precis som om man hänskrattade åt det som under lång tid varit ryggraden i vår grekisk-romersk-kristna kultur. Själv har jag en mycket banal fundering kring de här polis- och deckarseriernas fascination och det är det att de faktiskt påminner oss om att det finns (eventuellt fanns) en absolut sanning, en sanning som vi annars tycker ha gått oss förlorad, nu när allt i vår värld är relativt; att det alltså finns en absolut sanning och att det finns något som är ont och att det finns något som är gott.

Dessa hemmagjorda tankar påminner mycket om ett resonemang jag hörde den polske filosofen Leszek Kolakowski föra i en intervju på Tv vid nyår 2002. Han påminde om att människan så långt tillbaka i historien som vi förmår se försökt hitta en förklaring till varför man lever och varför man dör. Och till sist ställs vi då inför det som vi kallar tillvarons absurditet. Det finns inte någon yttersta mening, allt är en biologisk slump; vi kan bara göra det bästa av den insikten. Kolakowski (och många med honom, möjligen också jag själv) kan inte leva med den uppfattningen. För om vi inser att världen är absurd så säger vi redan något som uttrycker att vi inte kan förlika oss med världen. Bara det att vi säger absurd är ett uttryck för misströstan. Absurd används här i betydelsen meningslös och jag förs tillbaka till lundensaren Martin P:son Nilssons insikt att religionen är mänskans protest mot livets meningslöshet.

Redan på 1930-talet vantrivdes Sigmund Freud i kulturen. Vi känner alla den olusten i vår civilisation enligt polacken Kolakowski, även de som har det bäst ställt, de mest förmögna, de lyckligaste, de mest oskyldiga. Vi blir inte av med olustkänslan. Och det är nu grekerna gör entré. Vi är nämligen tillbaka i deras livskänsla, i deras livsuppfattning, eftersom vi befinner oss i en efterkristen värld, där kristendomen och dess tröstegrunder tappat greppet om västerlandet.

Så här tänker jag mig saken.

De förkristna grekernas livsuppfattning eller om man så vill deras religion gällde fram till kristendomens inträdande på den västerländska arenan. Denna övergång tar lång tid. Grekisk livsuppfattning är levande långt in i den romerska kejsartiden, åtminstone fram till 300-talet e. Kr. Denna uppfattning säger att livet i mångt och mycket är en plåga, att det slutar i nederlag, i döden. I Hades är vi bara bleka skuggor som vandrar omkring på Lethes flodbankar. Ur Lethes vatten har vi druckit glömska. Vi orkar inte minnas vårt tidigare liv. Om vi ska göra det krävs det att någon levande människa gör ett blyxtbesök i dödsriket och har med sig blod som skuggorna får dricka.

Homeros skildrar i 11:e sången av Odysseén (11, 488-491) hur Odysseus stiger ned i Hades och möter Achilleus skugga. Han får dricka blod och kan nu kommunicera med Odysseus. Han går rakt på sak: O du ryktbare Odysseus, börjar han. Han kallar Odysseus *faidimos*: φαίδιμ' Ὀδυσσεύ:

“Tala inte med mig om döden, du ryktbare Odysseus. Jag vill hellre tjäna som enkel fattig daglönare hos en bonde, som själv inte heller har nåt gods och gull, än härska över alla de döda i Hades som vissnat bort till skuggor.”

I Achilleus möter vi den naturliga känslan hos en vanlig enkel människa, nämligen att arbeta mot den förintelse som hotar i döden och sätta sig på tvärs mot det oundvikliga.

Detta grekiska exempel kommer i början av den antika perioden. Tiden är kanske 700-talet f. Kr. Ett exempel från slutet av denna 900-åriga period är kejsar Marcus Aurelius ord (i sjunde boken av *Eis heauton*) från 170-talet e. Kr.; “Snart har du glömt allt; snart har alla glömt dig.” Marcus Aurelius formulering av våra grundvillkor slår oss nästan till marken med sin klara matter-of-fact-inställning till livet.

Grekerna vet att världen är absurd. De misströstar. Livet slutar i nederlag, i döden. De försöker inte mildra uttrycken för sin sorgsenhet. De vet att de står i skuggan men de är ändå öppna för det korta jordelivets möjligheter: kärleken,

brödet, oliverna och vinet ("läkemedlet mot sorg", som Euripides säger i tragedin *Backanerna*). Kort sagt: könets och magens nöjen.

Låt oss kalla det som jag nu försökt beskriva huvudstämman i förkristen grekisk kultur. Bistämmorna och avvikande stämmor är förvisso många, och de ska också få tillfälle att presentera sig.

Hur annorlunda än min uppfattning av grekisk livskänsla är inte den som Friedrich Schiller en gång uttryckte i dikten "Die Götter Griechenlands" (Greklands gudar). Schillers dikt representerar den sk nyhumanismen. Denna idealiserande uppfattning av antiken vek under 1800-talet för en nyktrare och sakligare bedömning, och här i Lund har Albert Wifstrand under 1900-talet bidragit till att punktera våra drömmar om Hellas.

Jag ska citera två strofer ur Schillers 16-strofiga dikt *Greklands gudar* för att ni skall förstå vilken paradisisk ungdomstid den grekiska kulturen var för diktare och intellektuella på tröskeln mellan 1700- och 1800-talen. Bertil Malmberg tolkar.

Strof 1

Ack då ännu edra stämmor hördes
och vid glädjens lätta rosenband
livet log och sköna slakten fördes,
sälla väsen, genom mytens land
-ack, hur annorlunda då! Hur flydde
livets skuggor, hulda Cypria,
och med kransar man ditt tempel prydde
Venus Amathusia.

Strof 12

Sköna värld, var är du? O, vänd åter,
du naturens daggbegjutna vår!
-Blott i diktens trolska land du låter
ögat skymta dina blomsterspår.
Livlöst slumra dessa fält och lunder,
död är ätten av olympiskt blod.
Allt är skugga - detta liv av under,
skugga är dess återstod.

Sätt mot detta komediförfattaren Menander på tröskeln mot hellenistisk tid, ca 320 f. Kr. (texterna lättast tillgängliga i den gamla Loeb-upplagan av Menander av Allinson från 1921):

"är inte smärtan och livet släkt?"

"att vara mänska är en tillräcklig förevändning för att vara olycklig"

"jag är människa, just detta innebär den största orsaken i ett människoliv att vara olycklig"
(alternativ översättning: "att känna smärta")

In i denna skarpögda, realistiska människosyn stiger nu kristendomen i slutet av första årh e. Kr. Unga människor i dag har nog svårt att verbalisera den nya syn på livet och döden som kristendomen förde in i den antika världen.

Det är inte så lätt i vår postkristna värld att förstå den kristna tron på en individuell kroppslig uppståndelse eller tron på Kristi offerdöd på korset och att han därmed har försonat oss med världen.

År 1813 kunde den danske skalden Adam Oehlenschläger uttrycka den kristna uppfattningen om livets gåva och livets gräns på följande sätt (dikten är fortfarande tillgänglig i Den Svenska Psalmboken som nr 304):

Strof 1

Lär mig, du skog, att vissna glad
en gång som höstens gula blad:
en bättre vår snart snart blommar,
då härligt grönt mitt träd skall stå
och sina djupa rötter slå
i evighetens sommar.

Och så fjärde strofen med sin klara tolkning av kristendomens tröst:

O Jesus Krist, som ur din grav
stod upp med evigt liv och gav
det ut åt världen vida, giv mig ditt liv, att även jag
må efter bitter långfredag
min påskdagsmorgon bida.

Denna kristna livstolkning var en gång begriplig och sann för det stora flertalet människor i vår världsdel. Låt vara att även den är färgad av vemod och en viss pessimism, den tolkar dock den kristnes livshopp inför döden.

I dag är det inte längre så. Min poäng är att vi i vår moderna livskänsla är tillbaka i ruta 1 hos grekerna.

Enligt Sokrates skrattar gudarna när de ser människornas tomma sysselsättningar. Ett sengrekiskt epigram av Palladas (Anthologia Palatina X 72) uttrycker saken så här:

Livet är en komedi och gyckelspel.
Lär dig antingen att spela med
och inte ta något på allvar eller
så får du bära all den smärta
livet för med sig.

Homeros Iliad och Odyssé är inte genomgående tragiska konstverk. Dessa dikter blev ju en sorts bibel för de antika människorna. Man kunde hämta kunskap och styrka ur dem men påmindes ändå alltid om hur mycket bättre det var på hjältarnas tid än i dag. "Slika som män äro nu" heter det ofta hos Homeros. De greker som lyssnade till Homerosuppläsningarna skulle känna sig svagare och ynkligare. "Slika som män äro nu", d v s inte mycket värda.

Samma tankar finns nerlagda i myten om de fem världsåldrarna som för första gången är belagd i Hesiodos Verk och Dagar ca 100 år efter Homeros.

Först skapade gudarna ett gyllne släkte. Då regerade Kronos och människorna levde i ett paradiset utan bekymmer, utan att behöva arbeta, utan ålderskrämpor. Jorden erbjöd allehanda näring av sig själv. De dog under den milda sömnen. Så gick detta släkte under.

Sedan kom tidsåldern av silver som var mindre värd än guldåldern. Silvermänniskorna drabbades av hybris, av övermod. De ville inte tjäna gudarna och utplånades.

Sedan kom kopparsläktet, det tredje släktet. Det är ett stridlystet och mordiskt släkte. De mördar varandra. Sist kommer järnåldern, släktet av järn. Deras lott

är nöd och bekymmer. Hesiodos själv önskar att han inte tillhörde detta släkte utan att han varit född tidigare eller senare. Så kommer det sig att han skjuter in ett femte släkte mellan koppar- och järnsläktena. Det är de homeriska hjältarnas släkte som Hesiodos värnar om i sin egenskap av rapsod i Homeros efterföljd. Som den bonde han är försöker han sätta något emot den eländiga järnaldern han trots allt lever under och det är arbetets välsignelse, att arbeta för brödfödan i sitt anletes svett. Han är en av de få grekiska diktare som har något gott att säga om att förtjäna sitt uppehälle genom sina händers verk.

Grundstämningen i många grekiska myter är pessimistisk. Det är samme Hesiodos i Verk och Dagar som berättar den kvinnofiendliga myten om Pandora, och den myten är bara en av de många misogyniska skildringarna i arkaisk grekisk litteratur, alltså litteraturen fram till perserkrigens tid 480 f. Kr.

Jag låter fransmannen Jean-Pierre Vernant på sitt suggestiva sätt berätta delar av Pandoramyten (i sin bok *De grekiska myterna återberättade*):

“Prometheus (han som tänker *pro*, före, i förväg) smidde en listig plan, att stjäla elden från Zeus, men det resulterade i ett genmäle som förkroppsligades i kvinnan. Kvinnan som Zeus skapade för att ge männen bekymmer och besvär kan ses som synonym med bedräglig eld. Kvinnan, hustrun, är i själva verket en eld som oavbrutet, dag efter dag, förbränner sin make. Hon får honom att tyna bort och gör honom gammal i förtid. Pandora är en eld som Zeus släppt in i husen, och den förbränner männen utan att en enda låga behöver tändas. Det är den tjuvaktiga elden som svar på den eld som har stulits. Vad finns att göra i en sådan situation? Om kvinnan verkligen inte var något annat än denna hynda, denna lögnerska med sin “utstyrda rumpa” som sneglar på ladan och får männen att gå under av ålderdom, då skulle mannen säkert ha försökt klara sig utan hustru. Men också i det här fallet finns en motsättning mellan insida och utanverk. Kvinnan är med sin djuriska aptit, både på mat och sex, en *gastér*, en buk, ett sköte. Hon står på något sätt för det djuriska, det bestialiska hos människan. Som den *gastér* hon är stoppar hon i sig makens alla rikedomar.” (Vernant s 67 f). “Kvinnan är dubbel. Hon är den buk, det sköte som slukar allt som hennes make med sitt slit, sitt arbete och sin trötthet mödosamt har skördat, men detta sköte är också det enda som kan frambringa det som fortsätter mannens liv, nämligen ett barn. Motsägelsefullt står kvinnans sköte för det mänskliga livets mörka sida, utmattningen, men också för den del som Afrodite representerar, den som skänker nya födslar. Hustrun förkroppsligar både den glupskhets som fördärvar och den fruktsamhet som skapar. I sig förenar hon alla motsättningar som finns i vår tillvaro.” (Vernant s 68f).

Prometheus har en bror, Epimetheus, han som först tänker *epi* efteråt. Epimetheus har blivit varnad av sin bror att inte acceptera några som helst gåvor från gudarna. Nu kommer emellertid Zeus med gudarnas kollektiva skapelse, den första kvinnan, Pandora, All-Gåvan. Epimetheus glömmer i sin hänryckning alla varningar och

“Pandora stiger in i hans hus och blir mänsklighetens första hustru. Zeus viskar i hennes öra vad hon ska göra. I Epimetheus hus finns det, precis som i alla grekiska jordbrukares hus, en mängd förrädsfat och bland dem finns det ett stort fat som står undangömt och inte får röras. Varifrån har det kommit? Det sägs att det är satyrerna som har kommit med det, men det är inte givet. En dag när mannen är borta viskar Zeus i Pandoras öra att hon ska ta av locket på kärlet och sedan genast sätta dit det igen, utan att dröja. Det gör hon. Hon går fram till förrädsfaten, de är många. Några innehåller vin andra säd och olja, det är hela matförrådet som står samlat där. Pandora lyfter av locket på det undangömda kärlet, och i detsamma sprids alla olyckor och allt lidande ut över världen. När Pandora lägger tillbaka locket finns *elpis* fortfarande kvar, alltså hoppet, förväntan inför vad som ska komma, som inte hade hunnit ut ur kärlet. Allt ont kom alltså till världen genom Pandora. Pandora förkroppsligade alla olyckor just genom att hon fanns till och i och med att kärlet öppnades flerdblades de. Och vilka är dessa olyckor? Det finns myriader av dem: trötthet, sjukdomar, död och olyckshändelser. Olyckorna är otroligt

ombytliga, de flyttar ständigt på sig, de rör sig åt alla håll och blir aldrig kvar på en plats. De syns inte, har inte form eller gestalt, de hörs inte, till skillnad från Pandora som är ljuv att se på och angenäm att lyssna på. Zeus vägrade ge olyckorna gestalt eller röst för att människorna inte skulle kunna skydda sig eller hålla dem ifrån sig. De olyckor som människorna vet är vedervärdiga och som de skulle vilja undvika, gömmer sig i det osynliga, de är omöjliga att urskilja. Det onda man kan se och höra, kvinnan, maskeras under hennes förföriska skönhet och behag, i hennes ord, det onda lockar och hänför och förskräcker inte. Något som är utmärkande för människans liv är skillnaden mellan det som syns och hörs utanpå och verkligheten. Sådana blir alltså människans villkor så som Zeus har tänkt ut det som svar på Prometheus' list" (d.v.s. stölden av elden från gudarna). (Vernant s. 69 f).

De försokratiska filosoferna är inte ett alltför muntert släkte. Av nummer två i raden efter Thales, nämligen Anaximander, som förmodligen var 64 år gammal år 547 f Kr, har bevarats *ett* ordagrant fragment som lyder så här:

“Begynnelsen till de varande tingen är det Oändliga ... Varest de ha sin födelse, dit leder också deras förintelse, ofrånkomligen. Ty de bära på straff och gottgöra varandra för sin orättfärdighet, efter tidens ordning.”

Vad menas med detta egentligen? Såvitt jag förstår drar vi genom att födas på oss en skuld, vi tar plats framom andra i världen, och vår födelse är förknippad med de andras död. Det är som om vi vid födelsen kröp in i en tunnel och därigenom stötte ut dem som befinner sig i andra änden av tunneln. Vår individualexistens är en synd mot totaliteten, mot det obegränsade urväsendet/allmodern. Vi sonar vår existens genom döden.

Om Anaximander har en svensk diktare skrivit den bästa lärodikt på svenska jag känner till. Den didaktiske poetens namn är Karl Vennberg. “Sälunda lär oss” heter dikten, och den är tillägnad Nils Ferlin.

Sälunda lär oss

Sälunda lär oss Praxiades son,
Anaximandros från Miletos:
ej kan tingens urgrund vara vatten,
ej heller något av de andra elementen,
ej eld, ej luft; blott ur oändligheten
kan allt som är bli till.
Ur modersskötet av oändligheten uppstår
tillvaro och ting;
och varav något har sitt upphov,
därav går det också under;
ty allting står i skuld till allt,
och det som självt ej är en början
hör samman med en början,
en evig rörelse som aldrig åldras.

Som barken sluter sig om trädet
så omgav en gång eldens hölje
vår jord med all dess fukt och värme
och enkla väsen, alstrade därur
- kanske fiskar, kanske hajar -
i vilka mänskan växte fram,
ur vilkas buk hon slungades till sist i land,
störst av alla under, men

- fast därom talar i bevarade fragment
Anaximandros oklart -
blind i händer, åthävor och tankar,
lam i ögon, lukt och känsel;
väckt till syn, förnimmelse och flykt
blott i sina sånger.

Blott sångerna förvarar
en rest av elden från det tunna höljet,
ett minne av den rörelse i hav och rymder
- fiskars, solars, vajande korallers -
som slet oss loss och en gång återför oss
till modersskötet, till oändligheten.

Så sjung då vidare, du sångare,
som djupast av oss alla känt och vetat
att livet städse står i skuld till annat liv,
att livet intet är, blott tomhet, högmod, blindhet,
om icke kärlek, värme, sånger,
på en gång bark som skyddar trädet
och skymt av ändlösheten,
glimt av rörelsen som aldrig åldras.

Till Nils Ferlin

I Anaximanders samtid kan man höra många pessimistiska röster. Jag kan inte gå in på de enskilda författarskapen, men ofta rör det sig om poeter som känner obehag över de demokratiska vindar som börjar blåsa över Grekland. Deras temata är kärlekens korthet och ålderdomens oundviklighet, ibland också det mänskliga intellektets otillräcklighet.

Här ett axplock.

Mimnermos från Smyrna på nuvarande Turkiets västkust:

Vad vore livet, vad vore lusten utan den gyllne Afrodite?
Jag önskar jag vore död när jag inte bryr mig om detta:
hemlig älskog, honungsljuva gåvor och att ligga tillsammans,
ungdomens blommande retelse för män och kvinnor.
Dock så snart pinofyllda ålderdomen kommer,
som gör mannen ful och usel,
då tär de onda tankarna på honom
och han skådar inte längre njutningsfullt solens strålar,
utan han är vedervärdig för pojkarna och värd förakt av kvinnorna.
Så har guden gjort ålderdomen full av smärta.
(1 West)

Theognis är en annan röst från ungefär samma tid. Han kom från Megara inte långt från Aten, möjligen född år 585, död någon gång efter 540.

Theognis skriver ner den stolte aristokratens livsvärden i en tid som förefaller honom hylla den sociala nivelleringen.

Att vara död är bättre för en man som är fattig än att leva söndersliten av svårt armod
(181/182 West)

och i ett annat kort fragment

Olympiske Zeus, hör min bön, för den kommer ju vid rätt tillfälle.
Gör så att jag i stället för onda ting också får uppleva något gott.
Men må jag dö, om jag inte finner vila undan mina onda tankar;
i annat fall vill jag vedergälla ont med ont.
(341-344 West)

I mitten på 400-talet f Kr protesterar grekerna själva mot sin svartsyn. Våra vittnesbörd kommer från företrädare för den dionysoskult som då spreds i den antika världen från Sicilien och Syditalien upp till Svartahavskustens trakter. Dessa mysteriekulter går under samlingsnamnet orficismen, den orfiska rörelsen, eftersom inte bara Dionysos utan också den mytiske trakiske sångaren Orfeus utpekades som inspiratör.

Materialet är synnerligen svårtolkat och sprött. Originaldokumenten består mestadels av texter ristade på tunna guldbleck som lades ner i graven. Det som berör mig mest i dessa texter är en dröm om salig odödlighet. De bleka föreställningarna om skuggorna i Hades fladdrande fram på bankerna av glömskans flod skrämde. Om författaren till Johannesevangeliet känt till innehållet i dessa orfiska texter som ligger ca 450 år före honom skulle han ha känt en valfrändskap.

Jag översätter en text som hittats i Syditalien i två versioner, dels på en plats som kallas Hipponion, dels i Vibo Valentia. Den kan dateras till ca 400 f Kr. Texten finns att läsa i Zuntz "Persephone" s 277 ff.

"I Hades hus finns det en källa till höger, vid den står en vit cypress. Här svalkas själarna när de stiger ner i Hades. Närma dig inte den källan! Längre bort finner du kyligt vatten som rinner från återerinringens sjö. Väktare vakar över den och de frågar dig i en förstående ton varför du vandrar genom fördärvliga Hades mörker. Svara: Jag är en son av jorden och den stjärnbeströdda himlen; men jag är uttorkad av törst och håller på att gå under; ge mig därför svalkande vatten som rinner från återerinringens sjö. Och så kommer den Underjordiske Kungens undersåtar att visa medlidande och ge dig att dricka från återerinringens sjö. Och du ska vandra en lång, helig väg på vilken också andra invigda och dionysosadepter vandrar i ära."

Historikerna under 400-talet f Kr släpper ofta fram pessimistiska stämningar. Thukydides som skrev om antikens 30-åriga krig har anledning att framhäva människonaturens bräcklighet. De berättelser som för alltid slagit rot i mitt minne kommer emellertid från Herodotos.

Den ena handlar om Kroisos (han som fortfarande finns kvar som Krösus, en oerhört rik man, och i det smäländska substantivet krösnamos = lingonsylt, som jag som ung pojke hörde hos mina far- och morföräldrar). Nåväl denne Kroisos som var kung i Lydien i Mindre Asien fick besök av den tidens alla visa män. Till alla ställde Kroisos frågan: har du träffat någon mänska som är lyckligare än andra? Detta frågar han naturligtvis i tanken att han själv är den lyckligaste i världen. Nu kommer också atenaren Solon till Kroisos i Sardes, och när Solon får frågan, svarar han ärligt och utan smicker. De tre svar Solon ger misshagar Kroisos, eftersom han inte själv kommer i fråga, och Solon faller i onåd. Jag ska här läsa upp Solons andra exempel på fulländad mänsklig lycka.

Bok 1,30 Kleobis och Biton. (Claes Lindskogs översättning)

Kroisos frågade nu Solon, vem han kunde ha träffat, som därnest vore lyckligast; ty han tänkte, att andra rummet skulle han i alla händelser få. Solon svarade:

“Kleobis och Biton. Ty dessa, som till härkomsten voro argiver, hade tillräcklig utkomst att leva av och dessutom en väldig kroppsstyrka, såsom framgår av följande. Bägge två voro pristagare i tävlingar, och följande händelse berättas om dem. Då argiverna en gång firade en fest till ära för Hera, måste deras mor nödvändigt fara i vagn till templet, men oxarna kommo ej i rätt tid från fältet. Då det bråskade, så spände ynglingarna sig själva för och drogo vagnen, vari deras moder åkte, och så körde de fyrtiofem stadiers väg och kommo fram till templet i hela församlingens åsyn. Sedan fingo de en den härligaste död, och Gud visade därvid, att det är bättre för en människa att dö än att leva. Ty argiverna, som samlat sig kring dem, prisade ynglingarna för deras styrka, under det att kvinnorna prisade deras mor, att hon ägde sådana söner. Modern blev överlycklig både över vad som hänt och över den berömmelse, som vunnits. Hon gick fram till gudabilden och bad, att gudinnan måtte giva åt hennes söner Kleobis och Biton, som så vackert hedrat henne, det bästa som en människa kan få. Efter denna bön offrade ynglingarna och deltog i måltiden, varpå de somnade i själva templet för att icke mera vakna. Så slutade de sitt liv. Argiverna läto göra bildstoder av dem och uppreste dem i Delfi som typer av de yppersta män.”

Mitt andra exempel från Herodotos är hämtat från en episod under perserkrigen. Storkonungen Xerxes är på väg över Hellesponten (alltså Dardanellerna) med sin jättelika här för att sedan tåga ner genom Grekland norrifrån och inta Aten. Det var då alla de gamla templen och skulpturerna på Akropolis revs ner och brändes och kastades i det s k perserschaktet. Hur Herodotos kan veta det som jag nu skall berätta med hans egna ord, vet jag inte. Är det sant, måste han ha hört det via muntliga berättelser som gick tillbaka på någon i Xerxes omgivning. Nåväl: Xerxes håller mönstring av sin här innan han går över Hellesponten. Hellesponten är täckt av hans flotta, kusterna vimlar av persiska krigare. Xerxes prisar sig lycklig men brister därefter ut i tårar. Hans närmaste förtrogne, generalen Artabanos som också är hans farbror, avråder från tåget ner genom Grekland. Herodotos avslutar skildringen med en hänvisning till gudarnas avund gentemot människorna. Det är hans sätt att säga att vi människor inte får förhäva oss. Människans träd får inte växa upp i himmelen.

Jag citerar Bok 7:46.

Men när Xerxes såg hela Hellesponten skymd av fartygen och alla stränderna och slätterna kring Abydos fulla av folk, prisade han sig lycklig. Men strax därpå fälde han tårar. När hans farbror Artabanos, som ju till en början öppet hade uttalat sin mening och avrätt Xerxes från att draga i fält mot Hellas, nu märkte, att Xerxes grät, sade han följande: “Konung, huru alldeles annorlunda betar du dig ej nu mot för en liten stund sedan! Ty då prisade du dig lycklig, men nu gråter du.” Xerxes sade: “Ja, sorgen överväldigade mig, när jag besinnade, hur kort dock människornas liv är, då av alla dessa många ej en enda skall finnas kvar efter hundra år.” Då svarade den andre: “Dock måste vi under vårt liv utstå annat, som är värre än detta. Ty under detta korta liv finnes det ej varken bland dessa människor eller bland andra en enda så lycklig, att han ej ofta och mera än en gång hellre vill dö än leva. Ty olyckor, som drabba oss, och sjukdomar, som hemsöka oss, komma även detta vårt korta liv att förefalla långt. På det sättet blir döden för människan en efterlängtd tillflyktsort undan ett jämmerfullt liv, och guden, som låter oss smaka livets ljuvlighet, visar just däri sin avundsamma natur.”

En formel som går genom hela den förkristna grekiska litteraturen som en slags envis kontrapunkt kan sammanfattas så här:

Att inte födas är bäst

Näst bäst är när man en gång fötts att återvända dit varifrån man kommit så snabbt som möjligt (Oidipus på Kolonos 1225)

Formeln kan också mjukas upp en smula, och då kan den låta så här:

Den gudarna älskar dör ung
(Menander Frgm 125 Körte = *Dis exapaton* Frgm 4)

Sin mest dystra infattning har den första formeln fått i Sofokles sista tragedi Oidipus på Kolonos. Den gamle Oidipus kommer fram på scenen med blodiga utstungna ögon. Som ni vet har han anledning att inte längre vilja skåda dagens ljus: han har - utan att från början känna till sammanhangen - dödat sin far och avlat barn med sin egen mor. Nu kommer han ledsagad av dottern Antigone till Kolonos i utkanten av Aten (i dag de fashionabla Kolonaki-kvarteren). Kören (som kallar sig själv "jag") kommenterar Oidipus situation i verserna 1211 och följande (min översättning):

Strof;

Den som åtrår en större del av livet och inte är nöjd med en måttlig del intar, åtminstone i mina ögon, en felaktig inställning. För de långa dagarna staplar upp många saker som är närmre smärthan och du kan inte se var glädjen finns när någon tar för sig mera liv än han behöver. Men befriaren Hades ger alla ett likvärdigt slut, när hans dom avkunnas utan sånger, utan lyra, utan danser, döden till slut.

Motstrof:

Att över huvud taget inte födas är bäst, hur man än resonerar. När man en gång fötts, är det näst bästa att återvända dit varifrån man kom så snabbt som möjligt. För medan ungdomstiden är hos dig med sin obekymrade tanklöshet, då är smärta och förvirring långt borta. Sen kommer lidandena: mord och inbördes stridigheter, hat och avund. Och nästa plats vid slutet tillhör den av alla avskydda ålderdomen, kraftlös, osällskaplig, utan vänner, där alla slags onda ting bor sida vid sida.

Efterstrof:

Den här eländige Oidipus fick känna på det. - Och det fick jag också. I nordanhavet står en udde; stormens vindar piskar mot den. Just så slår förbannelsens vågor ner på denne Oidipus och lämnar honom aldrig i fred.

Ett antal pessimistiska röster från olika perioder av den antika grekiska kulturen gör inte hela den antika tidsåldern tragisk och pessimistisk. Alla de små människorna som avlade sina barn och drack sitt vin och åt sitt bröd, vad vet vi egentligen om dem? Inte tillräckligt mycket för att ha några åsikter om deras lycka och olycka. Till all denna osäkerhet kommer den nutida betraktarens blick och värderingar.

Grekerna har härvidlag varit särdeles lämpade som spegelbild för den moderna uttolkarens egen livssituation. Vid tiden för 1:a världskriget dyker det upp flera mörka tolkningar av den antika kulturinsatsen, ofta i Nietzsches och Schopenhauers efterföljd.

Vad som gäller de moderna periodernas skiftande antiksyn gäller också den enskilde betraktarens syn på grekerna och romarna under olika skeden av hans eget liv. Själv förvånar jag mig över hur litet jag förstod som gymnasist och ung student av den innehållsliga kraften i de latinska och grekiska texter jag forsade igenom.

Ett exempel från en skrift av Seneca, kejsar Neros lärare och kulturminister. I denna text har vi en kulturtrött romare som flyr till den orörda naturen i

Apulien. I nästa ögonblick står samme person, förmodligen Senecas *alter ego*, inte ut med tystnaden i naturen utan längtar tillbaka till blodstanken på Colosseum. Hans liv blir en trasa och i huvudet har han bara några få ord som han upprepar *ad nauseam*, så att han förnimmer kräklukten i munnen: Huru länge ständigt samma sak? Den text jag helt kort refererat till bär namnet Om sinneslugn (*De tranquillitate animi* 2,12 – 3.1) och Seneca påminner oss i den om en annan stor romersk pessimist, Lukretius, som försäkrar att man inte kan fly undan sig själv (*De rerum natura* III 1066), vilket är just vad Senecas romare försöker göra.

20-åringen hade inget sensorium för sådant; 67-åringen har det. Ett Horatius-ode har för den senare en omedelbar relevans, som det omöjligt kunde ha för den förre.

Ur Hor. Bok 2, ode 3

Alla sammanförs vi till samma ställe; i ödets urna omskakas allas lott, som förr eller senare skall utfalla och sätta oss på färjan till evig landsflykt.

Bok 2, ode 14

Jorden och ditt hus och din hustru som du älskar måste lämnas, och inte ett enda av dessa träd som du odlar, utom de förhatliga cypresserna, skall följa dig, deras kortlivade ägare.

I ett grekiskt kondoleansbrev (Pap. Oxy. 115) från första årh e. Kr. säger författarinnan Eirene till den hon vill trösta: "mot sånt förmår man ingenting". Med "sånt" (τοιαῦτα) avser hon döden men vill inte, stick i stäv mot grekisk vana, kalla döden för döden. Hon kan sedan inte komma på något annat att säga än: "trösta därför varandra". Det är i detta skede, slutet av första årh, som kristendomen träder in i den grekiska världen med sina speciella tröstegrunder.

Under andra världskrigets svåraste krigsvinter 1942 utkom i översättning till svenska av Ingemar Wizelius ett urval ur Schopenhauers *Världen som vilja* och föreställning som gjorts av självaste Thomas Mann.

Mann talar i sitt förord till detta Schopenhauer-breviarium om förhållandet mellan pessimism och humanitet i den schopenhauerska världsbilden. Schopenhauer är enligt Mann modern, ja han har framtiden för sig. Hans stolta misantropi förnekar aldrig vördnaden inför människans idé. I det darwinistiska perspektivet som sträcker sig bakåt några biljoner år har vi ju bara varit här i vårt älskade och hatade västerland en enda fattig sekund.

Manns ord om den pessimistiska humaniteten passar också in på Schopenhauers inspirationskälla: grekisk kultur och litteratur.

Jag känner ingen i nutiden, min nutid, d v s 1900-talet som jag fortfarande känslomässigt lever kvar i, som har givit röst åt denna pessimistiska humanitet lika bra som Virginia Woolf. Hon gör det 1925 i essän "On Not Knowing Greek" (Om att inte kunna grekiska). Jag ska som avslutning på mitt föredrag citera några rader som bränt sig in i mitt medvetande och som jag redan alluderat till tidigare utan namns nämnande. Först kommer originalet, sedan följer ett försök till översättning. "De", "deras" etc syftar alltid på de gamla grekerna.

With the sound of the sea in their ears, vines, meadows, rivulets about them, they are even more aware than we are of a ruthless fate. There is sadness at the back of life which they do not attempt to mitigate. Entirely aware of their own standing in the shadow, and yet alive to every tremor and gleam of existence, there they endure, and it is to the Greeks that we turn when we are sick of the vagueness, of the the confusion, of the Christianity and its consolations, of our own age.

Med ljudet av havet i öronen, med vinstockarna, ängarna, de små vattendragen runt ikring sig är grekerna ännu mer än vi medvetna om ett hänsynslöst öde. Där ligger sorgsenhet bakom livet och de försöker inte mildra den. De är fullständigt medvetna om att de står i skuggan och ändå är de öppna för varje ilning och solglimt i tillvaron. Där står de och hårdar ut och det är till grekerna vi vänder oss när vi är trötta på all otydlighet, all förvirring, trötta på kristendomen och dess tröstegrunder, trötta på vår egen tid.

Kort resonerande bibliografi framför allt för att underlätta för den läsare som vill slå upp de grekiska och romerska originalen till de texter som citeras.

Berman, M., *The Twilight of American Culture*, Duckworths förlag 2001.

Burkert, W., *Greek Religion*, 1985. Översättning av den av mig citerade orfiska dikten på s 293.

Diels, H., *Der antike Pessimismus*, 1921. - Ett klarsynt föredrag på 25 sidor. För den som söker exakta referenser till citat ur antika texter i mitt föredrag är Diels, försokratikernas utgivare och översättare, den bästa källan.

Die griechische Literatur in Text und Darstellung, Band 1. Archaische Zeit. Herausgeber: H. Görgemanns, Reclams förlag 1988. - För citerade texter från Mimnermos och Theognis. För Theognis-citatet som börjar "Olympiske Zeus..." måste man gå till Martin Wests edition.

Dodds, E.R., *The Greeks and The Irrational*, 1951. Om de orfiska dikterna på s 143, 148f och 154. Inga översättningar; läsaren förutsätts känna till dessa hexameterdikter på guldlameller, något som får mig att tvivla på att boken verkligen kan fungera som kursbok för nybörjarna i religionshistoria vid Lunds universitet.

Kieffer, R. och Rydbeck, L., *Existence paienne au début du christianisme*, 1983. - Se s. 53 för Eirenes kondoleansbrev och ss. 118 och 130 för citaten från Lucretius och Seneca.

Marquard, M., *Die pessimistische Lebensauffassung des Altertums*, 1905. - En 34 sidor lång tysk diss. Välmenande men rätt naiv.

Menander, *The Principal Fragments*. With an English translation by Francis G. Allinson. Loeb Classical Library, 1921.

Nestle, W., "Der Pessimismus und seine Überwindung bei den Griechen". I: *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum*, Jahrg. 1921, s. 81 - s. 97. - Jfr Diels ovan. Nestle och Diels kompletterar varandra och är intressanta exempel på den pessimism som var förhärskande inom tysk antikforskning åren efter första världskriget. För både Diels och Nestle är det kristendomen som övervinner den hedniska pessimismen. Synsättet är begripligt för en from kristen men tyvärr alldeles för förenklat.

Schopenhauer-breviarium ur "Världen som vilja och föreställning" sammanställt av Thomas Mann. Översättning till svenska av I. Wizelius, 1942.

Zuntz, G., *Persephone*, 1951. Grundläggande kommenterad edition av de orfiska dikterna från Syditalien. Zuntz sista vetenskapliga arbete; därefter övergick han till att arbeta på en grekisk nybörjarbok för att unga människor i framtiden skulle kunna läsa inte bara grekisk litteratur utan också all den vetenskapliga litteratur som förutsätter kunskaper i grekiska. Denna nybörjarbok, som fr.a. karakteriseras av att grekiskan till 90% är originalgrekiska och därför skänker användaren både andlig stimulans och grammatiska kunskaper, publicerades så småningom 1983 av Vandenhoeck och Ruprecht som Griechischer Lehrgang I - III. Även engelsk översättning på Sheffield Academic Press 1994.

Vernant, J.-P., *De grekiska myterna återberättade av Vernant. Universum, gudarna, människorna*. Översättning av K. Sjöstrand, 2000.

West, M .L., *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, 2nd ed., Vols 1 - 2, 1989 -1992.

Wifstrand, A., *Bakgrunder. Uppsatser om tider och tänkesätt*, 1962.

Woolf, V., "On Not Knowing Greek", 1925. - Läsverd essä av en författare som faktiskt kunde betydligt mer grekiska än hon ville ge sken av.

